

МАТБУОТ ВА СЎЗ ЭРКИНЛИГИНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ**Абдирасул Жумақулов**
мустақил тадқиқотчи**(Ўзбекистон журналистика ва оммавий коммуникациялар университети)****<https://doi.org/10.5281/zenodo.20116346>****Аннотация**

Мазкур мақолада матбуот ва сўз эркинлигининг демократик жамият тараққиётидаги ўрни ва аҳамияти илмий-назарий жиҳатдан таҳлил қилинган. Шунингдек, Ўзбекистонда сўз эркинлигини таъминлаш, оммавий ахборот воситалари фаолиятини ривожлантириш ва журналистларнинг ҳуқуқий ҳимоясини кучайтириш бўйича амалга оширилаётган ислоҳотлар ёритилган. Муаллиф матбуотнинг жамоатчилик фикрини шакллантириш, давлат ва жамият ўртасидаги мулоқотни таъминлаш ҳамда фуқаролик жамиятини ривожлантиришдаги аҳамиятини таҳлил қилади. Шу билан бирга, рақамли медиа муҳити, интернет журналистикаси ва ижтимоий тармоқлар шароитида сўз эркинлигининг янги кўринишлари ҳамда ахборот хавфсизлиги билан боғлиқ масалалар ҳам кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: матбуот, сўз эркинлиги, оммавий ахборот воситалари, журналистика, демократия, жамоатчилик фикри, медиа сиёсати, ахборот эркинлиги, фуқаролик жамияти, интернет журналистикаси.

Кириш

Инсоният тараққиёти тарихида сўз эркинлиги ва матбуот доимо жамият ривожининг муҳим омилларидан бири бўлиб келган. Демократик жамиятларда эркин матбуот давлат ва жамият ўртасидаги асосий мулоқот воситаси сифатида фаолият юритади. Матбуот нафақат ахборот тарқатиш, балки жамоатчилик фикрини шакллантириш, фуқароларнинг сиёсий онги ва ҳуқуқий маданиятини ошириш вазифаларини ҳам бажаради.

Замонавий дунёда ахборот майдонининг кенгайиши ва рақамли технологияларнинг жадал ривожланиши матбуотнинг жамият ҳаётидаги аҳамиятини янада оширди. Айниқса, интернет журналистикаси ва ижтимоий тармоқларнинг кенг оммалашуви сўз эркинлигининг янги шакллари юзага келтирди. Бугунги кунда ҳар бир инсон нафақат ахборот истеъмолчиси, балки ахборот тарқатувчисига ҳам айланмоқда.

Ўзбекистонда кейинги йилларда матбуот ва сўз эркинлигини таъминлаш, оммавий ахборот воситалари фаолиятини ривожлантириш ҳамда журналистларни қўллаб-қувватлаш борасида муҳим ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Давлат органлари фаолиятининг очиқлигини таъминлаш, жамоатчилик назоратини кучайтириш ва аҳоли билан очиқ мулоқотни йўлга қўйиш бу жараённинг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади.

Матбуот тушунчаси ва унинг жамиятдаги вазифалари

Матбуот — оммавий ахборот воситалари тизимининг муҳим қисми бўлиб, жамиятда ахборот алмашинувини таъминлайдиган ижтимоий институт ҳисобланади. Матбуот тушунчасига газета, журнал, радио, телевидение, интернет нашрлари ва бошқа медиа платформалар киради.

Жамиятда матбуот қуйидаги асосий вазифаларни бажаради:

1. Ахборот тарқатиш вазифаси;
2. Жамоатчилик фикрини шакллантириш;
3. Давлат ва жамият ўртасида мулоқот ўрнатиш;
4. Таълим ва маърифат тарқатиш;
5. Ижтимоий назоратни амалга ошириш;
6. Демократик қадриятларни тарғиб қилиш.

Матбуот жамиятдаги воқеа-ҳодисалар ҳақида аҳолини тезкор ва ишончли маълумот билан таъминлайди. Шу билан бирга, ижтимоий муаммоларни кўтариш ва жамоатчилик эътиборини долзарб масалаларга қаратиш орқали давлат бошқарувига ҳам таъсир кўрсатади.

Эркин матбуот жамиятда очиқлик ва шаффофлик муҳитини яратишга хизмат қилади. Айниқса, коррупцияга қарши курашиш, мансабдор шахслар фаолияти устидан жамоатчилик назоратини кучайтириш ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишда унинг аҳамияти беқиёсдир.

Сўз эркинлиги тушунчаси ва унинг ҳуқуқий асослари

Сўз эркинлиги инсоннинг ўз фикрини эркин билдириш, ахборот олиш ва тарқатиш ҳуқуқини англатади. Бу демократик жамиятнинг энг муҳим тамойилларидан бири ҳисобланади. Сўз эркинлиги бўлмаган жамиятда фуқаролик фаоллиги, очиқ мулоқот ва жамоатчилик назорати тўлиқ шаклланмайди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ҳар бир фуқаронинг фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги кафолатланган. Шунингдек, “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”, “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида”, “Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонунлар ҳам медиа соҳасининг ҳуқуқий асосларини белгилаб беради.

Сўз эркинлиги қуйидаги ҳуқуқларни қамраб олади:

- ахборот излаш ва олиш;
- ахборот тарқатиш;
- фикр билдириш;
- танқид қилиш;
- давлат органлари фаолияти ҳақида маълумот олиш.

Бироқ сўз эркинлиги мутлақ тушунча эмас. У миллий хавфсизлик, жамоат тартиби, инсон қадр-қиммати ва бошқаларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш нуқтаи назаридан қонун билан белгиланган айрим чекловларга эга бўлиши мумкин.

Ўзбекистонда матбуот ва сўз эркинлиги соҳасидаги ислохотлар

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда медиа соҳасини либераллаштириш ва журналистлар фаолияти учун қулай муҳит яратиш борасида кенг кўламли ишлар амалга оширилди. Давлат органларининг жамоатчилик олдидаги ҳисобдорлигини ошириш ва очиқ мулоқот тизимини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Матбуот хизматлари институтининг ривожланиши, давлат идораларининг ижтимоий тармоқлардаги фаоллиги, онлайн матбуот анжуманлари ва брифинглар ахборот очиқлигини таъминлашда муҳим аҳамият касб этмоқда.

Бугунги кунда Ўзбекистонда мустақил интернет нашрлари, блогерлар ва журналистларнинг фаоллиги ортиб бормоқда. Бу эса жамиятда турли фикр ва қарашларнинг шаклланишига хизмат қилмоқда. Айниқса, ижтимоий тармоқларда

кўтарилаётган ижтимоий муаммоларнинг давлат ташкилотлари томонидан тезкор кўриб чиқилиши жамоатчилик фикрининг аҳамияти ортиб бораётганини кўрсатади.

Шу билан бирга, журналистларнинг ҳуқуқий ҳимоясини таъминлаш, ахборот олиш имкониятларини кенгайтириш ва касбий фаолиятга тўсқинлик қилмаслик масалалари ҳам долзарб аҳамиятга эга бўлиб қолмоқда.

Матбуотнинг жамоатчилик фикрини шакллантиришдаги роли

Жамоатчилик фикри жамият тараққиётининг муҳим кўрсаткичларидан бири ҳисобланади. Матбуот эса ушбу фикрни шакллантиришнинг асосий механизмларидан бири сифатида намоён бўлади.

Оммавий ахборот воситалари орқали тарқатилаётган ахборот инсонларнинг воқеа-ҳодисаларга бўлган муносабатига таъсир кўрсатади. Телевидение, радио, газета ва интернет нашрлари орқали берилган маълумотлар аҳолининг сиёсий, иқтисодий ва маданий қарашларини шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга.

Бугунги рақамли медиа муҳитида ижтимоий тармоқлар жамоатчилик фикрини шакллантиришда етакчи ўринлардан бирини эгалламоқда. Telegram, Facebook, Instagram ва YouTube платформалари орқали миллионлаб инсонлар ахборот қабул қилмоқда ва фикр алмашмоқда.

Матбуот жамоатчилик фикрини шакллантириш билан бирга ижтимоий муаммоларни очиб бериш, аҳоли муаммоларини давлат органларига етказиш ва жамоатчилик назоратини таъминлаш вазифаларини ҳам бажаради.

Интернет журналистикаси ва рақамли медиа муҳити

Интернет технологияларининг ривожланиши анъанавий журналистика шакллари тубдан ўзгартирди. Бугунги кунда интернет журналистикаси ахборот тарқатишнинг энг тезкор ва таъсирчан воситасига айланди.

Рақамли медиа муҳити қуйидаги хусусиятлари билан ажралиб туради:

- тезкорлик;
- интерактивлик;
- мультимедиавийлик;
- глобал қамров;
- аудитория билан тўғридан-тўғри мулоқот имконияти.

Интернет журналистикаси фуқароларнинг ахборот олиш имкониятларини кенгайтирди ва медиа бозорида рақобат муҳитини кучайтирди. Шу билан бирга, фейк ахборотлар, манипуляция ва ахборот уруши каби муаммолар ҳам юзага келмоқда.

Бу шароитда журналистлардан юқори профессионализм, фактчекинг ва журналистик этика тамойилларига қатъий риоя қилиш талаб этилади.

Сўз эркинлиги ва ахборот хавфсизлиги муаммолари

Замонавий ахборот майдонида сўз эркинлиги билан ахборот хавфсизлиги ўртасида мувозанатни таъминлаш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Чунки ахборот оқимининг ортиши айрим ҳолларда ёлғон маълумотлар ва манипулятив контент тарқалишига ҳам сабаб бўлмоқда.

Фейк хабарлар, дезинформация ва киберманипуляциялар жамоатчилик фикрига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Шу сабабли аҳолининг медиа саводхонлигини ошириш, ахборотни танқидий таҳлил қилиш кўникмаларини шакллантириш долзарб аҳамият касб этмоқда.

Ўзбекистонда ҳам ахборот хавфсизлигини таъминлаш, миллий медиа маконини ривожлантириш ва ёшларни турли ахборот таҳдидларидан ҳимоя қилишга алоҳида эътибор берилмоқда.

Матбуот ва фуқаролик жамияти

Фуқаролик жамияти институтларининг самарали фаолият юритиши эркин матбуот билан чамбарчас боғлиқ. Матбуот жамоатчилик назоратини амалга ошириш, ижтимоий адолатни таъминлаш ва давлат органлари фаолиятининг очиқлигини кучайтиришда муҳим восита ҳисобланади.

Эркин матбуот қуйидаги жиҳатларда фуқаролик жамияти ривожига хизмат қилади:

- аҳолининг сиёсий фаоллигини оширади;
- давлат ва жамият ўртасида мулоқотни кучайтиради;
- жамоатчилик назоратини таъминлайди;
- инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилади;
- демократик кадриятларни тарғиб қилади.

Шу боис, ҳар қандай демократик давлатда матбуот ва сўз эркинлиги энг муҳим кадриятлардан бири сифатида қаралади.

Хулоса

Хулоса қилиб айтганда, матбуот ва сўз эркинлиги демократик жамият тараққиётининг муҳим асосларидан бири ҳисобланади. Эркин ва мустақил оммавий ахборот воситалари жамиятда очиқлик, шаффофлик ва жамоатчилик назоратини таъминлашда муҳим роль ўйнайди.

Ўзбекистонда кейинги йилларда медиа соҳасида амалга оширилаётган ислоҳотлар ахборот муҳитини либераллаштириш, журналистларни қўллаб-қувватлаш ва жамоатчилик билан очиқ мулоқотни таъминлашга хизмат қилмоқда.

Бугунги рақамли даврда матбуотнинг аҳамияти янада ортиб бормоқда. Шу сабабли медиа саводхонликни ошириш, журналистиканинг профессионал стандартларини кучайтириш ва ахборот хавфсизлигини таъминлаш келгусидаги муҳим вазифалардан бири бўлиб қолади.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”ги Қонуни.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида”ги Қонуни.
4. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: “O‘zbekiston”, 2021.
5. Назаров Қ. Жамоатчилик фикри социологияси. – Тошкент: Университет, 2019.
6. Тошпўлатов И. Оммавий коммуникация назарияси. – Тошкент, 2020.
7. Абдуқодиров А. Замонавий журналистика ва медиа муҳити. – Тошкент, 2022.
8. McQuail D. Mass Communication Theory. – London: Sage Publications, 2010.
9. Habermas J. The Structural Transformation of the Public Sphere. – Cambridge University Press, 1989.
10. Castells M. Communication Power. – Oxford University Press, 2013.